

Diana Stolac Tipovi bilingvizma

mr. Diana Stolac, Pedagoški fakultet, Rijeka, izvorni znanstveni članak, Ur.: 25. lipnja 1993.

UDK: 800.732:808.62-087

U radu se govori o tipovima bilingvizma i polilingvizma - koordiniranom, subordiniranom i asimetričnom. Upućuje se na složenost interferiranja u polikulturnoj sredini. Analiza je obavljena na poeziji na čakavskom varijetetu. Hrvatski čakavski književni jezik postavljen je u suodnos sa standardnim jezikom u Hrvatskoj. U kontekstu interferencije jezičnih sustava razrađuje se i problem literarne kolonije i metropole.

Zadatak je ovoga priloga otvaranje nekih problema i postavljanje pitanja na koja nije u teorijskoj lingvističkoj literaturi jednoznačno odgovoreno. Treba naglasiti da se ovom prigodom ne može, naravno, sve riješiti, ali se nudi jedno viđenje problema. Pokušat će se, naime, primijeniti teorija o jezicima u kontaktu na odnos književnog jezika i dijalekta¹

Obično se za govornike hrvatskog jezika kaže da su monogloti ili unilingvni govornici. Lingvistička ih literatura, naime, tako određuje u sociolingvističkom i psiholingvističkom smislu. Samo se oni pojedinci koji izmjenično upotrebljavaju dva jezika smatraju bilingvnima², dok se polilingvni iznimno spominju. Budući da izmjenična upotreba dvaju jezika znači sposobnost više ili manje potpune zamjene jednog koda drugim, možemo to primijeniti i na odnos standardni jezik - dijalekt. Određene komunikacijske potreba zadovoljava dijalekt (budući da je on materinski jezik) i u tu sferu književni jezik (obično) ne zalazi, npr. razgovori u obitelji i sl. U drugim, pak, ovima komplementarnim situacijama, npr. službena komunikacija, razgovor s osobama s inodijalekatskim polaznim sustavom i sl., u upotrebi je književni jezik, dakle kulturni medij komunikacije, usvajan u procesu obrazovanja. Sagledamo li

¹ Time se, naravno, ne dovodi u sumnju postojanje hrvatskog jezika kao sustava s dijalektima kao podsustavima i standardnim jezikom kao anorganskim sustavom.

² Usp. Rudolf Filipović, *Teorija jezika u kontaktu. Uvod u lingvistiku jezičnih dodira*, Zagreb 1986.

problem na taj način, svi su govornici našega jezika, *uvjetno rečeno*, bilingvni. Time, pak, oni koje se obično smatra bilingvnima postaju polilingvni.

Primjedba da se neki dijalekti više a neki manje razlikuju od književnog jezika, irelevantna je, jer su i standard i dijalekt jezični sustavi pa njihov odnos shvaćamo kao odnos dvaju zatvorenih i u sebi definiranih sustava, gdje broj razlika ne dovodi u sumnju bit postojanja.

Ovako definiran bilingvni govornik dio je bilingvnog kolektiva koji participira u nužno bi/polikulturnoj sredini. Izdvojimo li iz cjeline kulture književnoumjetničku djelatnost, potencija jest biliterarnost, a ni poliliterarnost nije isključena. Budući da značajnu ulogu u ovome imaju kulturno-administrativni i geografski faktori (širi teritorijalno i kulturno-historijski kompleksi), može se pretpostaviti i odnos literarne metropole i literarne periferije, pa čak i literarne kolonije. Takve pretpostavke pružaju malo nade za ostvarenje koordiniranog bilingvizma (a još manje koordiniranog polilingvizma), tj. usklađene dvojezičnosti/višejezičnosti, gdje se ostvaruje nezavisna sveza i gdje su elementi svih sudjelujućih jezičnih sustava na istoj razini važnosti i funkcije. Komplementarna poraba dijalekta i književnog jezika dokaz je za nemogućnost ostvarivanja koordiniranog bilingvizma uspostavljena na odnosu književni jezik - dijalekt.

Stoga je veća vjerojatnost da će se ostvariti subordinirani bilingvizam. Ovakva dvojezičnost upućuje na postojanje zavisnog odnosa među jezicima, odnosno postojanje dominantnog jezičnog sustava u odnosu na drugi podređeni, potčinjeni. Dominantan jezični sustav u službenoj komunikaciji jest književni jezik i nezamjenjiv je dijalektom. Komplementarna je funkcija ovdje diferencijacijska - subordinacija se očituje kao verifikacija nejednakovrijednih sustava. S druge je, pak, strane dominantan jezični sustav u obiteljskoj komunikaciji dijalekt. Subordinacija se može iskazati na isti način kao u prethodnoj situaciji, ali se može ostvariti i posebna vrsta dvojezičnosti. Naime, u obiteljskoj komunikaciji dijalekt može biti zamjenjiv književnim jezikom. Tako se uspostavlja asimetrični bilingvizam, situacija u kojoj jedan jezični sustav može zadovoljiti sve komunikacijske potrebe, tj. polifunkcionalan je (u našem je to slučaju književni jezik), dok drugi (ovdje: dijalekt) ima ograničenu upotrebu.

Problemi polilingvizma u odnosu na ovako analiziran bilingvizam utoliko su kompliciraniji, budući da su moguće sve kombinacije koje se između tri ili više sustava ostvaruju, npr.: subordinacija - koordinacija; subordinacija - asimetričnost; koordinacija - asimetričnost...

Ovako definiran bilingvizam govori o dinamičnu odnosu književnog jezika i dijalekta, o uzajamnu utjecanju, dakle interferiranju. Analiza interferiranja obavljena je na poeziji na čakavskom varijetetu i novinskim tekstovima. Hrvatski čakavski književni jezik kojim je poezija pisana postavljen je u suodnos sa suvremenim hrvatskim književnim jezikom, dakle standardnim jezikom u Hrvatskoj. Ta analiza nudi dokaze o (ovako definiranoj) bilingvnosti suvremenih čakavskih pjesnika³. O njihovoj polingvnosti⁴ svjedoče talijanski leksemi i dijelovi teksta uključeni u čakavske pjesme⁵, odnosno pjesme pisane talijanskim jezikom.

³ Usp. Diana Stolac, *Bilingvnost čakavskih pjesnika kao bitna odrednica jezika njihove poezije*, Komparativno proučavanje jugoslavenskih književnosti, Zbornik 4, Zagreb 1991, str. 359-364.

⁴ Dokaz, naravno, nije pomodna uporaba talijanskih riječi i dijelova teksta.

⁵ Npr. u pjesmama Ljubomira Stefanovića, Nikice Petkovića i drugih.

Na svim jezičnim razinama postoje elementi koji iz suvremenoga hrvatskoga književnog jezika ulaze u čakavski diskurz. Ti elementi nisu u skladu s unutrašnjim zakonitostima sustava u koji su primljeni, ali budući da dolaze iz poznatog, u procesu obrazovanja savladana sustava, često ih ne osjećamo tuđima.

Na fonološkoj se razini može uočiti neujednačenost u upotrebi nekih fonema pod utjecajem književnog jezika. U nekim je primjerima vidljivo da riječ nije prošla ni prvu fazu fonološke adaptacije⁶. Najviše je primjera za realizaciju morfonema "jat". U čakavskom je dijalektu moguć stvaraj e, i, zatim e i i prema pravilima, te je iznimno na Lastovu. Ipak, i u onih se čakavskih pjesnika ili novinara čiji mjesni govori pripadaju ekavskom ili ikavskom čakavskom kompleksu otvaruje je, pa čak i ije. Tako pjesnik Rudolf Kačić u riječima koje uzima iz standarda ostavlja sekvencu je (ali ne prihvaća ije): *cjena, djetinjstvo, lječi, pjesma, povjest, rječi, savjet, sjeta*⁷ itd. Vidi se iz stihova da su riječi mehanički uključene u čakavski diskurz kao leksičke neprilagođenice zbog fonološke neprilagođenosti. Novinar Vladimir Jugo osim je upotrebljava i ije, npr. *djelatnosti, iznevjeril, osjetljiva, pjesma, pobjedniki, vijek, vijest, živjeli*⁸. Zanimljivo je kako distribuira refleks "jata" u članku "Dinar svjetski - življenje balkansko"⁹: je u frazeološkim izrazima - *svjetski dinar, svjetska valuta, z Svjetske banki*, ali izvan frazema e, svet, va svete. Inače se u čakavskom kontekstu može čuti i *obavjest, pjesmica, pjevački zbor, sjednica* i sl.

Ostali su primjeri fonološke neadaptiranosti upotreba fonema /tʃ/, kojeg nema¹⁰ u čakavskom fonološkom sustavu: *đak, đemper, poslovođa* itd. Ovamo se mogu pridodati riječi talijanskog porijekla s fonemom /tʃ/, npr. *đeložasto, điraješ, mađije, stađuni* (s paralelom *stajuni*), itd.

Ovako velika interferencija dijalekta i književnog jezika na fonološkoj razini (ostvaraj novog fonema /tʃ/ u dijalektu, što je semiološki relevantna činjenica, i kontinuantne morfeme "jat" prema inodijalekatskom modelu, odnosno nesigurnost u upotrebi slogotvornog /r/ - r, ar, er¹¹) ne bi bila moguća da oba sustava nisu (sa stajališta psiholingvistike) potpuno prihvaćena. Ti su govornici, dakle, bilingvini. U poeziji, a posebno u novinskim tekstovima, radi se o pokušaju ostvarivanja koordiniranog bilingvizma, ali upravo fonološke neprilagođenice pokazuju da je, ipak, riječ o asimetričnom bilingvizmu.

Na morfološkoj je razini čakavski sustav zatvoren, zadovoljava sve zahtjeve (osim ponekog iskazivanja prošle radnje, npr. *aorist pade*¹² i sl.), dok je nefunkcionalno uzimanje iz standardna iznimno, npr. *bismo, gledajuć*¹³ i sl. Ako izdvojimo samo morfološke karakteristike, bilingvizam koji analiziramo jest koordinirani.

⁶ Usp. Rudolf Filipović, *Anglicizmi u hrvatskom ili srpskom jeziku: porijeklo - razvoj - značenje*, Zagreb 1990.

⁷ Rudolf Kučić, *Z Drage*, Rijeka 1985.

⁸ Usp. riječki "Novi list", kolumne *Novi neverini, Reful od juga i Pod urom*.

⁹ "Novi list", kolumna *Novi neverini*, Rijeka, 22. rujna 1990.

¹⁰ Novija terenska istraživanja pokazuju da se u nekim čakavskim govorima ostvaruje fonem /tʃ/; usp. Iva Lukežić, *Grobnička čakavština (Fonološki i morfološki sustav)*, Rijeka 1988, str. 243.

¹¹ Usp. pjesme Ivana Rogića Nehajeva, Ljubomira Stefanovića i Drage Štambuka.

¹² Usp. Antun Mavrincac Filonov, *Materi za dar*, Rijeka 1985.

¹³ Usp. pjesme Rudolfa Kučića i Jovice Škare.

Međukulturni doticaji ostavljaju najviše traga na leksiku. Tematika čakavske poezije dugo je bila lokalna, ruralna, u povijesti čakavske poezije nazvana "poetika romantičnog antejizma"¹⁴. Ali, budući da suvremena poezija prezentira tematsku sliku suvremene stvarnosti, suvremene kulture (ili suvremenih kultura), tematski su se krugovi širili. Milorad Stojević predlaže termin "poetika radikalnog prestrukturiranja poetskog znaka"¹⁵. To proširenje tematskih krugova dovelo je do potrebe za imenovanjem novih, u ruralnoj sredini nepostojećih ili nepoznatih stvari i pojmova. Najjednostavnije je preuzeti naziv iz najbližeg sustava. Takve su riječi primljenice ili posvojenice. Dijalekt ih nalazi u standardnom jeziku. Tako u čakavsku poeziju ulaze apstraktni pojmovi, npr. *dijeta*, *reuma*, *ugostiteljstvo*, *znanje* i sl. Za neke su pojmove postojali izrazi (npr. *beseda*, *kanat*, *škerac*), ali se unose novi iz književnog jezika (npr. *riječ*, *pjesma*, *šala*), s ostvarivanjem semantičke razlike ili bez nje. Neke pak riječi pored svog osnovnog (ili čak jedinog) značenja u čakavskom dobivaju značenja iz nadređenog sustava, npr. *blago*¹⁶ (primarno samo 'stoka', sekundarno i 'vrijednost'). Analiza leksika čakavskoga pjesništva i novinskih tekstova pokazuje da je, nerijetko, riječ o subordiniranom bilingvizmu.

Izdvojene su značajke na fonološkoj, morfološkoj i leksičkoj razini. Ovisno o vrsti interferencije može se pretpostaviti podtip bilingvizma. Ovi se rezultati moraju, ipak, uzimati uvjetno, s određenom rezervom. Naime, mnogi pjesnici u svoj pjesnički eksperiment uključuju i jezik. Stoga su i neki nečakavski elementi uneseni u čakavski kontekst namjerno. Samo dovoljno jak sustav može primati iz drugog sustava bez bojazni od uništenja. Otvorenost sustava za primanje, pak, mora imati svoje granice, tim više što se socijalni status književnog jezika smatra višim, nadređenim dijalektu (kojemu se pripisuju lokalne, ruralne i obiteljske emocionalno obojene konotacije). Opasnosti od potiranja dijalekta u svijesti školovanih govornika, naravno, postoje i ne treba ih zanemariti. Ali, primanja iz drugog sustava iz svoje bi/polikulturne sredine u prvome su redu bogaćenje sustava.

¹⁴ Usp. Milorad Stojević, *Čakavsko pjesništvo XX. stoljeća*, Rijeka 1987, str. 414 i dalje.

¹⁵ Usp. Milorad Stojević, op. c., str. 414 i dalje.

¹⁶ Usp. pjesme Rudolfa Kučića *Oslić i Draške misli*.

SUMMARY

Diana Stolac

Types of Bilingualism

The article deals with different types of bilingualism and multilingualism – namely coordinated, subordinated and asymmetric. The emphasis is on the complexity of interferences in the multicultural surroundings. The analysis is based on the poetry of the čakavian dialect. The Croatian čakavian literary language is correlated with the standard language in Croatia. In the context of interferences of language systems, the author analyses the problems in the relationship between the literary colonies and that of the literary metropolis.